

מנהג ארם צובה ודברי חכמיה

גבי ט"ו בשבט

קניית פירות עבור ט"ו בשבט

מו"ר חכם יצחק שחיבר ע"ה היה הולך לכמה חנויות של פירות ובוחר פירות מובחרים מהרבה מינים של פירות ובליל ט"ו בשבט היו עורכים שולחן מלא פירות ואוכלים אותם¹.

סדר ליל ט"ו בשבט

כתוב בעיתון דְּבָר (עתון פועלי ארץ ישראל) נתל אביב יום ב' ט"ו בשבט תש"ח 26 בינואר 1948²:

"מורגל בידם של בני עדת החלביים שיורדים לשוק בערב ט"ו בשבט וממלאים סליהם פירות וקליות מכל הבא בידם. המהדרין מכינים הרבה קודם לחג פירות מפירות שונים. רימונים ואבטיחי, ומטמינים אותם לחג האילן. הגיע ערב החג, מוציאים ממחבואם את הפירות שנשתמרו יפה.

בערב ט"ו בשבט קורין את עשרת הדברות בבית הכנסת בלשון ערבית. כל דיברה ודיברה 'נמכרת'. והקונה, יש משלמים לירות אחדות, קורא אותה כשהכל מקשיבין לו. סיימו את התפילה, חוזרים לביתם. שם מחה בעלת הבית לגברים ומזמרת להם זמר בערבית, ותחילת הזמר:

¹ מפי נכדו ר' יצחק (משה) שחיבר שליט"א.
² עמ' 2 מאמר מאת יעל ונטיק.

”קומי. אשה, כבדי את הבית\הלילה אצלנו חג האילנות\ מה
לך שנתיראת, הוי גבר\ לא כל לילה חג האילנות
הבאנו את קערת הלביבות,\ החמאה והדבר המרובך\ מה
לך שנתיראת...”

הבאנו צלחת חטים שלוקות\ חדשה היא ולא ישנה\ אינה
צריכה לא דבר חרובים\ קורט דבר דליל\ ושתי כפות
גדולות\ מה לך שנתיראת...”

כובעך- כובע הוא\ טול ומלאנו מן הנבחר\ משהביאו את
הקדירה-\ הפכה לכלי זמר\ מה לך שנתיראת...”

אחר כך ניגש בעל הבית אל השולחן ומסיר את המפית
הפרושה מעל למטעמים. צלחות רבות מתגלות ובכל אחת מהן
דבר מאכל: חיטה שלוקה באגוזים ועליה זרויים סוכר וקינמון
(קרויה סליאַקה) רפרפת בקמח, סוכר וקינמון (עסידה בגיב-
שמה), לביבות מתוקות (שקוראין להן קטאַיף), ערמונים,
תמרים, תאנים, צימוקים, שקדים ואגוזים, ועוד ועוד מן
הפירות שנתברכה בהם ארץ ישראל.

נוטל האב מן התמרים ומברך עליהם 'בורא פרי העץ' וכל
הבית עונה אחדיו ואוכלים מן המתוק-המתוק. וכך הם
מושכים ומברכים ואוכלים עד שכלים כל המטעמים. סיימו-
קורא הבן הצעיר את עשרת הדברות, שתשמע גם משירי החג
בלשון ערבית עד שעה מאוחרת בלילה. קמים ומברכים זה לזה
שיזכו לראות בבנין ירושלים.

למחרת בבוקר חוזרים וקוראים את עשרת הדברות בבית
הכנסת. אחרי התפילה הולכים לחצר שאילנותיה רבים ונאים,
ומברכים עליהם: שעלו פרי טוב, שישאו חן מלפני אלהים
ואנשים וגו'. גמרו לברך- חוזרים הביתה ואוכלים אורז בחלב,
חיטה שלוקה בסוכר וקינמון ושותים מי ורדים. שעה שאגוזי
הודו מצויים, מקבל כל אחד ואחד אגוז, בוקעים אותם ושותים
את חלבם, והתינוקות להוטים ביותר אחר חלב זה.”

וכן עי' מה שכתב יליד חלב בהרחבה וז"ל³:

"חלקו הראשון של ליל ט"ו בשבט נערך ותוקן ע"פ סדר ט"ו בשבט הנמצא בספר קטן ומיוחד בשם 'פרי עץ הדר' בו מסודר סדר הלימוד בליל ט"ו בשבט ואת סדר אכילת הפירות. יהודי חלב נוהגים על פיו ומתחילים את סדר הלימוד בקריאה של פרשת בריאת העולם, בריאת עצי הפרי ביום השלישי, וקטע מפרשת 'עקב' המסתיים בפסוק 'ואכלת ושבעת וברכת'. ולאחר מכן קוראים בפרשת בחוקותי 'ונתתי גשמכם בעתם ונתנה הארץ יכולה ועץ השדה יתן פריו'. אחר דברי המקרא עוברים לקרוא בנביא יחזקאל, על צמרת הארז, על הצאן והמטע ועל העץ שפריו יהיה למאכל ועלהו לתרופה. ומסיימים את סדר הלימוד בקריאת מזמורים אחדים מספר תהלים שנושאים המרכזי דן בענין אילנות ותחיית העם במולדתו.

בתום חלק הלימוד עוברים לסדר את חלקו השני של הערב. הכולל אכילה וטעימה של כל הכבודה הנמצאת על השלחן...

נתאר במילים אחדות את כל ההכנות הנעשות בכל משפחה לקראת הלילה הזה. ההכנות מתחילות שבועות אחדים לפני ט"ו בשבט. כל משפחה עושה כל אשר תשיג ידה להביא אל שולחנה את כל הסוגים של פירות האילן ופירות הארץ הנמצאים בעונה זו. ובייחוד משתדלים הרבה להשיג פרי מארץ ישראל אם זה מפירות שנשתבחה בהם ארצנו הקדושה או מפרי ההדר המפורסמים אשר לה.

ואשרי המשפחה הזוכה ועולה בידה להביא אחד מפירות ארצנו לליל הסדר הזה. פרי זה עובר מיד ליד. בני הבית נהנים מליטופו ומהרחתו. וביום ט"ו בשבט מחלק ראש המשפחה פרי זה לכל המסובים כדי שגם יזכו ליהנות מטעמו של פרי ארץ הקודש.

³ "פיוטים בערבית היהודית בקהילת יהודי חלב" מאת יצחק אסקוף [שנת תש"ס עמ' 18-22] (בהעתקה נעשו קצת שינויי לשון).

בנוסף לפירות, מכינים מבעוד מועד תבניות ממתקין ומאפה לסוגיהם, והכל נערך על השולחנות בבית. וכך, מסביב לשולחנות הערוכים כיד המלך מסובים בני הבית והמזומנים להמשך הטקס בליל ט"ו בשבט.

קודמת לאכילת הפירות אמירת יהי רצון מתאים. בעל הבית מברך על החיטה ככתוב "חלב חטים ישביעך" כדי שיהיו מזונותיך בריוח. אשתו מברכת על הגפן ככתוב 'אשתך כגפן פוריה' הבן מברך על הזית לקיים 'בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך' רמון ואגוז ניתנים לבנות תחלה על שום 'כל כבודה בת מלך פנימה' דבש ותפוחים לתינוקות כדכתיב 'תחת התפוח עוררתיך שמה' 'דבש וחלב תחת לשונך'.

בתום סדר 'יהי רצון' מחלקים את המטעמים בחופשיות בין המסובים, אגוזים בוטנים ושקדים למיניהם השונים פירות יבשים וטריים מחולקים בין הנערים והשמחה רבתה.

אם המשפחה נוהגת להכין מבעוד מועד שקיות כמספר הנערים והנערות אשר בבית והנערים ממלאים את שקיתם מכל טוב ומגדילים את מנתם ככל אשר יוכלו, אושרם של הנערים ושמחתם בל תתואר כי תוכנו של שק זה משמש להם למשחקים רבים ...

גלשתי מעט בתיאורים אלה כדי לשבר את האוזן ולתת מושג על הנעשה בלילה זה בכל בית יהודי בחלב הן בשכונת היהודים 'בחסיתה' והן בבתי הרובע היהודים העשירים 'ג'מילייה'".

קריאת עשכלמאת⁴ (עשרת הדברות) המיוחס לרבינו סעדיא גאון

ידוע המנהג בארם צובה יע"א לקרוא בימים אלו את ה"עשכלמאת"
(עשרת הדברות) הנכתב בערבית יהודית⁵ ומיוחס לרס"ג.

והנה בנוגע לזמן הקריאה מצאנו שנויי מנהגים, דהנה בארם צובה
נדפסו כמה פעמים חוברות בשם 'תרגום עשרת הדברות' מפניני רבי
סעדיא גאון וכתוב בשער החוברות "נוהגים לאומרו פצ"י בשבת של
מתן תורה"⁶. ובמהדו' אחרת שנדפסה בשנת אמרות ה' (תרנ"ב)
כתוב בשער: "הנוהגים לאומרה בשבת של מתן תורה אחר מנחה פה
צובה יע"א ומקומות אחרים נוהגים לאומרה גם בחג השבועות".
והג"ר יצחק טוויל שליט"א אמר לי שבמוצאי שבת יתרו (מתן תורה)
אחר תפלת ערבית קוראים את העשכלמאת בבית הכנסת בציבור, כל
אחד קורא אחת, ובליל ט"ו בשבט קוראים אותם בבתיים.

וכן עי' ב"פיוטים בערבית היהודית בקהילת יהודי חלב" מאת יצחק
אסקוף [שנת תש"ם עמ' 24] דהביא שבחוברת תרגום "עשרת הדברות"
שנדפסה בא"י בשנת ת"ש כתוב כנ"ל שקוראים אותם בשבת מתן
תורה, והעיר [שם הע' 1] שהכוונה למועד קריאתם בבית הכנסת
בציבור, והביא שאכן יש שנוהגים כך (עולי עין טאב בבית כנסת "זכור
לאברהם" ברח' הכובשים בת"א, ובבית כנסת ליוצאי אר"ץ ברח' אהרונסון בת"א)
ושלעומת זה במקומות אחרים בישראל ובחו"ל נוהגים בני אר"ץ
להתאסף בליל ט"ו בשבט ובתוך הסדר שעושים קוראים את
העשכלמאת (ולהלן בסמוך הבאתי דבריו שמתבאר שבזמנו קראו אותם בבית
הכנסת בשבת בשלח).

⁴ הנכון הוא "עשר כלמת", אולם קוראים לזה "עשכלמאת" (זה ניב סיכום מתוך השפה העממית
המדוברת) [אתסאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו].

⁵ דהיינו בשפה הערבית ובאותיות עבריות.

⁶ אחת נדפסה בשנת 'אלה מפי אל נשמעו' בדפוס 'הרה"ג כקש"ת ישעיה דיין שליט"א' ואחרת
בשנת 'צדק צדק תרד"ף' בדפוס 'הר' עזרא חיים מדמשק'.

ושם תיאר בהרחבה מנהג בני אר"ץ בט"ו בשבט, וזה מה שכתב אודות קריאת ה"עשכלמאת"⁷:

"... אך את גולת הכותרת בערב זה תופסת כמובן קריאת "עשרת הדברות" בתירגומן הערבי... בני הבית גדולים וקטנים נשים וזכרים במקהלה אחת פוצחים בשיר ברונה ובמנגינה עריבה המביאה לידי התרוממות הרוח בזמרם את הזמירות הנפלאות וביחדם שם שמים בקול אדיר וחזק, ללא פחד ויראה שמא יאמרו ומה יאמרו. יחד עם שירת 'עשר כלאמת' משלבים שירים ופזמונים מהבקשות, אחד הפזמונים המיוחדים לערב זה הוא פיוט של יעקב ברזאני שפתיחתו היא 'יה אל גדול ונאדר, מלך במרומים דר, לבוש תפארת הדר מתוך עמו לא- נעדר' כמו כן משלבים שירים עממיים בערבית המגבירים את השמחה בין היושבים למשל: 'שו כבר יא רג'אל? ... פי מעאלק כבאר כבאר'".

וגבי מנהג הקריאה בבית הכנסת כתב:

"שמחה מסוג שונה היתה בבית הכנסת, 'ליל אבתידא כלאמנא' נחוש כאן ברוב עם הדרת מלך. 'בית נשיא' או 'בית הכנסת העתיק' היו מלאים מפה לפה, והומים אנשים ונשים זקנים וטף אשר התכנסו ובאו לשמוע בצבור את תירגום עשרת הדברות בערבית. הצבור המתין משנה לשנה למאורע זה שחל תמיד במוצאי שבת פרשת בשלח לאחר שבתפלת המנחה קראו כבר פרשת יתרו. בלילה זה המקשר יציאת מצרים ושירת הים עם פרשת מתן תורה נערך הטקס בצבור. את הטקס בביה"כ פתחו בהדלקת נרות נשמה לזכר כל אחד מאבות האומה ואמותיה מלכי ישראל נביאיו ונביאותיו ולזכר אנשים צדיקים ונשים צדקניות, וכל המרבה הרי זה משובח. הדלקת נרות ארכה זמן, והכניסה כספים לבית הכנסת הלא הם תרומות האנשים שקנו את הזכות להדלקת הנרות. כך גם התקיימה מכירה של הזכות לעמוד ולזמר בצבור דיבר אחד מעשרת

⁷ עמ' 20-22 (בהעתקה נעשו קצת שינויי לשון).

הדברות... הפרקים הראשונים זכו לתרומות נכבדות כי אין דומה קריאת דיבר 'אנכי ה' אלקיך' לדיבר 'לא תגנוב' או קריאת 'כבד את אביך ואת אמך' לדבר 'לא תנאף'... הגבירים נהגו לכבד את רבני ופרנסי הקהילה במעמד הרם הזה לשיר ולומר במקומם את הדיבר שהם קנו. קריאת הדברות לוותה בשירת פיוטי הבקשות מפי חזנים ומקהלת נערים. עד השעות המאוחרות של הלילה טקס זה מתקיים עד יום זה בכל שנה ושנה בחלב גופא וביתר קהילות ישראל בהם חיים יוצאי אר"צ בא"י ובגלויות הרבות ביחוד בצפון אמריקה ובדרומה. במהרה יקבצם אלקיננו וישיב בנים לגבולם אכי"ר".

וגבי יוצאי אר"ץ שבבואנוס איירס, בק"ק יסוד הדת יע"א ובק"ק שערי ציון המנהג היה לקרוא אותם בשבת "בשלח" שהוא השבת הסמוכה לט"ו בשבט (או שט"ו בשבט חל בה) בין מנחה של שבת לערבית של מו"ש⁸, וכן נהגו בק"ק שערי ציון יע"א שם⁹.

והאסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו אמר לי שהוא קבל שמימי קדם היו נוהגים לקרוא תרגום עשרת הדברות בביה"כ בחלב פעמיים, בשבת בשלח, ובשבת מתן תורה, (ושבבית היו קוראים אותם כליל ט"ו בשבט)¹⁰.

וכאן המקום להעלות על נס שהמקום היחיד בעולם בו נמשך מנהג מיוחד זה הוא בק"ק שערי ציון בבואנוס איירס יע"א ע"י אחד מהמיוחדים שבעדתנו המוסר נפשו למען מסורת אבותינו, נז"י

⁸ כן אמר לי ד"ר נסים טוויל הי"ו שבק"ק יסוד הדת יע"א היו נוהגים לקרוא עשרת הדברות בערבית בשבת "בשלח" (שבשבוע שאחריו חל ט"ו בשבט או בשבת עצמו) בין מנחה של שבת לערבית של מו"ש. וכן אמר לי החזן אברהם כפיף הי"ו שכך נהגו שלפני הרבה שנים לקרואם בשבת הסמוך לט"ו בשבט אחר תפלת מנחה של שבת, שמקום אמירת בקשות וכדו' היה אחד שהיה קורא 'אבתידא כלאמנא...'

⁹ האסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו.

¹⁰ עוד ראיתי במאמר אחד שכתוב שמנהג ארם צובא שבבית ליל ט"ו בשבט קוראים עשרת הדברות בבית הכנסת בלשון ערבית וכל דברה נמכרת והקונה קורא אותה כשהכל מקשיבים לו ולמחרת בבקר חוזרים וקוראים את עשרת הדברות בבית הכנסת [מאמר הרב שלמה הלוי נויבירט בקובץ אור ישראל מאנסי ו שנה ב גליון ב עמ' קיח וציין שהמקור הוא בס' המועדים עמ' 543 ועוד צידד שם בטעם המנהג ועי' בס' ה' אור לי (ר' ליאור חזן) סי' דן]. ובס' בכל יום אברכך עמ' 119 הביא ענין אמירת עשרת הדברות אחר תפלת ערבית דליל ט"ו בשבט.

האסתאד' דניאל בינכר דוויך הי"ו, יבורך מפי עליון על כל מפעליו
הקדושים, אכי"ר¹¹.

מי יתן וקנאת סופרים תרבה חכמה ובמקומות אחרים בני אר"ץ
יחזירו עטרה ליושנה.

מתוך ספר

מעגלי אר"ץ

על מנהגי ארם צובה במעגל השנה והחיים (הנמצא

בשלבי עריכה)

כל הזכויות שמורות למכון

"מעגלי אר"ץ"

להערות הארות ולהרשמה לרשימת תפוצה:

shelosacca@gmail.com

¹¹ וכאן המקום לציין שיש תחת ידו הרבה חומר ממנו ומכתבי יד (בפרט בענייני זמרה) ואין להם
גואל!